

**Некаторыя канцэптуальныя пытанні даследавання сацыяльных
аспектаў у грамадска–палітычным жыцці Беларусі на этапе капіталізму
(1861 – 1914 гг.).**

Фарміраванне грамадства буржуазнага тыпу з яго рыначнай эканомікай і наяўнасцю грамадзянскай супольнасці заўсёды суправаджаецца актывізацыяй грамадска–палітычнага жыцця. Пры гэтым сацыяльныя праблемы становяцца ключавымі ў дзейнасці палітычных інстытутаў і грамадскіх рухаў. Паслярэформенны перыяд расійскай гісторыі дае ўсе падставы, каб пагадзіцца з гэтым фундаментальным палажэннем.

Праблема, аднак, змяшчаецца ў тым, што ў мінулым стагоддзі ў расійскай дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі панавала дзяржаўная тэорыя ў асвятленні сацыяльных і грамадска–палітычных працэсаў гэтага перыяду, а ў савецкай-марксісцка-ленінскай. Іх агульнай рысай было перабольшанне ролі дзяржавы ў жыцці грамадства і прыніжэнне грамадскай супольнасці. Як адзначае вядомы сучасны расійскі гісторык Б.М. Міронаў, у савецкай гістарыяграфіі ў трактоўцы мінулага панавала мінорная, альбо чорная танальнасць. “На яго думку, нідзе ў свеце гісторыкі не адлюстроўваюць настолькі негатыўна гісторыю ўласнай краіны” [1. с. 15]. Пануючыя ў савецкай гістарычнай навуцы парадігмы падзялялі грамадства на эксплуатацараў і эксплуатаемых, а барацьба паміж імі з’яўлялася рашаючай сілай грамадскага прагрэсу.

Пры такіх падыходах сацыяльная структура грамадства і яе асобныя групы разглядаліся і ацэньваліся з пункту гледжання вызначэння іх месца ў класавай барацьбе, барацьбе за поўнае знішчэнне як самадзяржаўя, так і капіталізму. Гэта непазбежна параджала аб’ектывізм пры вывучэнні мінулага. Пры гэтым тэарэтычныя канструкцыі, створаныя К. Марксам і яго паслядоўнікамі, разглядаліся ў якасці аб’ектыўнай рэальнасці, аб’ектыўна існаваўшых класаў з зададзенымі параметрамі.

Таксама трэба зазначыць і дзяржаўную тэорыю, якая ішла ад тэорыі афіцыйнай народнасці праз ідэі славянафілаў і ахавальнікаў. Вызначальнай рысай гэтай лініі рускай гістарычнай думкі было спалучэнне пастаноўкі пытання аб нацыянальнай своеасаблівасці рускай гісторыі з ідэямі нацыянальнай выключнасці, вялікадзяржаўнасці. На глебе гэтага ідыёлагічна – палітычнага фундамента ў гістарычнай навуцы адбылося ўсталяванне прынцыпу ўніверсалізму, што прывяло да недаацэнкі значэння нацыянальных, культурных, рэлігійных асаблівасцей асобных народаў і краін. Асабліва не пашанцавала ў гэтых адносінах Беларусі і беларусам. Іх этнакультурная асобнасць і самабытнасць

растварыліся ў працах расійскіх і савецкіх гісторыкаў у паняцці “усходнія славяне”, што лічыцца адпаведным паняццю “рускія”. Так іх поглядаў прытрымліваецца, напрыклад, вядомы сучасны расійскі гісторык, акадэмік РАН А.Н. Сахараў [2, с. 9], гісторык Л.В. Мілаў і інш. [3, с. 193].

Аднак такі падыход пярэчыць існаваўшым да рэвалюцыі і адноўленым у сучаснай расійскай гістарыяграфіі поглядам, згодна з якімі рашаючае ўздзеянне на сацыяльна – эканамічныя і палітычныя працэсы ў Расійскай дзяржаве аказалі прыродна–кліматныя і геаграфічныя фактары. Падводзячы вынікі сваёй працы “Великорусский пахарь и особенности российского исторического процесса,” Л.В. Мілаў піша: “Ітак, прыродна–кліматны фактар меў важнейшы ўплыў на характар і тэмпы развіцця чалавечага грамадства ўвогуле і на характар і тэмпы развіцця тых ці іншых яго сацыяльных фарміраванняў... Прычым яго ўплыў прасочваецца не толькі ў тым выпадку, калі розніца ў прыродна–кліматных умовах рэзка кантрасціруе і таму цалкам відавочна... але і пры адсутнасці рэзкага кантрасу (напрыклад, Захад Еўропы і Усход Еўропы)” [3, с. 182].

У сваю чаргу А.Н. Сахараў падкрэслівае : “Да апошняга часу лічылася, што прыарытэт ў ацэнцы гістарычнага шляху краіны належала аддаваць сацыяльна–эканамічным і палітычным фактарам. Што тычыцца фактараў геаграфічнага і дэмаграфічнага, то ім адводзілася другараднае месца. Між тым услед за расійскімі дарэвалюцыйнымі гісторыкамі хацелася б падкрэсліць, што менавіта геаграфічнае асяродзе, клімат страны, а таксама дэмаграфічная сітуацыя ў мацнейшай ступені паўплывалі на яе сацыяльна–эканамічнае і палітычнае развіццё, на ўвесь яе цывілізацыйны шлях” [1, С. 20].

Згодзен з такім падыходам ў асвятленні расійскай гісторыі і В.Г. Сіроткін, які адносна працы Л.В. Мілава сцвярджае, што “толькі ў яго працах прыродна–кліматныя і геаграфічныя фактары цесна і доказна завязаны з сацыяльна–эканамічнай гісторыяй Расіі..., з базіснымі вытокамі рускай ананаліі” [4, с. 21].

Пагаджаючыся з такім падыходам у асвятленні расійскай гісторыі, неабходна зазначыць, што ўсё гэта сведчыць аб неабходнасці ўлічваць асаблівасці вытокаў сацыяльна–эканамічных і палітычных працэсаў як у цэнтральных губернях Расіі, так і ў паўночна-заходніх і заходніх. Палітычныя працэсы, звязаныя з фарміраваннем беларускай дзяржаўнасці, працякалі ў іншых умовах, чым расійскай. Вялікае княства Літоўскае, вядучую ролю ў стварэнні якога адыгралі беларусы, было арыентавана ў асноўным на заходнія каштоўнасці, а шмат у чым і прадвызначала іх. Геаграфічна Беларусь таксама знаходзілася паміж Цэнтральнай Еўропай (з’яўляецца яе ўсходняй акраінай), і цэнтрам

Расіі. Прыродна-кліматычныя ўмовы, пры разглядзе якіх упор робіцца на іх суровасць, таксама не могуць механічна пераносіцца на Беларусь.

З гэтага вынікае прынцыпова важнае метадалагічнае палажэнне, якое патрабуе пры вывучэнні сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця Беларусі на этапе капіталізму раскрыцця яго ўласных базісных вытокаў. Меўшае месца ў савецкай і расійскай гісторыяграфіі прызнанне агульнасці сацыяльна-эканамічных і палітычных працэсаў у маштабе краіны, з'яўляецца вынікам ужывання ўсё таго ж прынцыпу ўніверсалізму, які недаацэньвае значэнне нацыянальных, культурных, рэлігійных асаблівасцяў асобных рэгіёнаў. Улік гэтых абставін дазваляе даследаванне працэсаў, звязаных з уплывам сацыяльных аспектаў на грамадска-палітычнае жыццё ў Беларусі, на ўзровень дасягненняў сучаснай айчыннай і зарубежнай навукі.

У прыватнасці, вывучэнне сацыяльных праблем грамадска-палітычнага жыцця гарадскога насельніцтва Беларусі на этапе капіталізму павінна базіравацца на дакладным размежаванні іх базісных вытокаў і тых, што сталі вынікам выкарыстання ўладаю адміністрацыйнага рэсурсу з пэўнымі палітычнымі метамаі. Гэтага патрабуе адсутнасць на той час у беларускага народа ўласнай дзяржаўнасці, яго поўная залежнасць ад расійскага імперскага цэнтра. Пад уздзеяннем гэтага цэнтра натуральны працэс фарміравання гарадоў капіталістычнага тыпу ў Беларусі ў значнай ступені дэфармаваўся, набіраючы адміністрацыйны ўхіл у працігласць гандлёва-эканамічнаму. У гэтых умовах гарадское самакіраванне губляла рысы, якія былі ўласцівыя яму як грамадзянскай супольнасці і пераўтваралася ў частку апарата ўлады. Гэта азначае, што гарадское самакіраванне як сацыяльны элемент на этапе капіталізму пад уздзеяннем самадзяржаўнай улады набывала абмежаваны характар ў не адпавядала поўнаўартасным стандартам.

Пры даследаванні неабходна ўлічваць таксама асаблівасці дэмаграфічных працэсаў, якія адбываліся ў гарадах Беларусі. Яны змяшчаліся ў тым, што насельніцтва тытульнай нацыі сярод гараджан на этапе капіталізму складала абсалютную меньшасць. Па перапісу 1897 г. каля 53,5 % насельнікаў гарадоў Беларусі складалі яўрэі, шматлікімі групамі сярод гараджан былі рускія і палякі, беларусы ж складалі каля 16,6 %. Калі пры гэтым улічыць, што яўрэі з'яўляліся "найлепей арганізаваным грамадскім элентам у Беларусі" [5, с. 144], то прыдзецца прызнаць, што базісныя вытокі сацыяльнага развіцця гарадоў, што мелі ўплыў на грамадска-палітычнае жыццё ў краі, мала дапасаваліся да выспевання ідэі беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці.

Раскрыццё сутнасці сацыяльных працэсаў і іх уплыву на грамадска-палітычнае жыццё ў беларускіх гарадах патрабуе пераадолення існаваўшага ў савецкай гістарыяграфіі аб'ектывізму, пры якім сацыяльныя групы гараджан вызначаліся па колькасці, членству,

межах, без уліку адносін ўнутры і паміж групамі, іх групавых ўяўленняў, самаідэнтыфікацыі [2. с. 14].

Між тым стракатасць сацыяльнага складу беларускіх гарадоў на этапе капіталізму стала адной з прычын недастатковага развіцця грамадска-палітычнага жыцця ў краі. Яно не набыло акрэслена выразных ні нацыянальных, ні класавых рыс. Пераважаў эканамічны інтарэс кожнай як нацыянальнай, так і сацыяльнай групаў, што нараджала паміж імі хутчэй канкурэнцыю, чым агульнасць грамадска-палітычнага жыцця. Таму вывучэнне сацыяльных пытанняў ў праграмах і дзейнасці палітычных партый, грамадскіх аб'яднанняў патрабуе канцэнтрацыі ўвагі на раскрыцці міжпартыйных і міжгрупавых адносін, якія адлюстроўвалі асаблівы каларыт грамадска-палітычнага жыцця ў краі. А менавіта наяўнасці ў ім тэндэнцый аўтанамізма, ці, наадварот, схільнасці да ўладкавання пад скіпетрам расійскага самадзяржаўя, пры зусім хілых парастках беларускага нацыянальнага руху. Абуджэнне апошняга адбывалася не столькі пад уздзеяннем сацыяльна-эканамічных працэсаў, якія адбываліся на этапе капіталізму, колькі ў выніку ўступлення краіны ў паласу рэвалюцыйных узрушэнняў.

Важным пры вывучэнні сацыяльных праблем у грамадска-палітычным жыцці гарадскога насельніцтва Беларусі з'яўляецца пераадоленне і такога падыходу, як прэзентызм, у адпаведнасці з якім сучасныя погляды і матывацыі пераносіцца на погляды і матывацыі людзей мінулага. Ва ўмовах, калі класавая барацьба ў савецкай гістарыяграфіі лічылася рухавіком гісторыі, сацыяльная актыўнасць насельніцтва вызначалася не столькі сапраўдным яго матэрыяльным становішчам і сямейна-бытавымі ўмовамі жыцця, колькі фармальнай прыналежнасцю да пэўных класаў ці груп. Вывучэнне меўшых месца сапраўдных умоў жыцця асноўных сацыяльных груп гарадскога насельніцтва Беларусі з улікам тагачаснага ўзроўню іх матэрыяльных і культурных патрэбнасцей дазваляе выявіць суадносіны паміж сацыяльнымі і палітычнымі матывацыямі ў грамадска-палітычным жыцці гарадскіх насельнікаў. Гэта дазваляе таксама пераадолець палітызаваны падыход у вызначэнні ролі матэрыяльнага і духоўнага фактараў у грамадска-палітычным жыцці тагачасных гараджан, без пераносу на іх сучасных поглядаў і матывацый.

Асабняком у агульным працэсе фарміравання абрысу грамадска-палітычнага жыцця ў беларускім краі на этапе капіталізму стаяла сялянства. Панаваўшая ў савецкай гістарыяграфіі ленінская канцэпцыя развіцця расійскай вёскі, згодна з якой адбывалася рэзкае дзяленне сялян на кулацтва, сярдняка і беднату, зараз вядучымі гісторыкамі вызначаецца як абсалютна надуманая. “Таму, адзначае акадэмік А.Н.Сахараў, усялякія разважанні аб класавай барацьбе ў вёсцы, аб кулаку як асноўным цэнтры капіталістычных тэндэнцый уяўляюцца сёння не толькі абсалютна ідэалагізаванымі і палітызаванымі, але і

проста наіўнымі. Расійская вёска працягвала свой спазнёны і цяжкі пераход ад сярэднявечча да новага часу. Пераходнасьць, супярэчлівасць, драматызм барацьба абшчыннага калектывізму і буржуазнага прагматызму і індывыдуалізму і састаўляла асноўную рысу расійскага сельскага жыцця” [2, с. 28].

Адыход ад панаваўшых у савецкай гісторыяграфіі канонаў адносна высокай ступені развіцця капіталізму ў сялянскай гаспадарцы на рубяжы XIX–XX стст. адкрывае рэальныя магчымасці для навуковага аналізу сацыяльных працэсаў, якія адбываліся ў гэты перыяд на вёсцы. Пры гэтым меецца на ўвазе, што барацьба абшчыннага калектывізму і буржуазнага індывыдуалізму ў сялянскім асяроддзі ў Беларусі мела свае асаблівасці. Яны абумоўліваліся перш за ўсё перавагаю тут падворнага сялянскага землеўладання, пры якім прагматызм і індывыдуалісцкія тэндэнцыі ва ўсведамленні і паводзінах сялян набывалі перавагу над абшчынным калектывізмам. У выніку ў падворных сялян самімі абставінамі жыцця выпрацоўвалася цікавасць да грамадскіх пытанняў, якія выходзілі за рамкі сельскага вобшчства. Разам з тым палітычныя пытанні ў сялянскае асяроддзе ўносіліся толькі звонку – палітычнымі партыямі і рухамі. У сувязі з гэтым канцэптually важным з’яўляецца не проста вывучэнне аграрных пытанняў у праграмах палітычных партый, але і раскрыццё іх сацыяльнай састаўляючай, што стымулявала сялянства да ўдзелу ў грамадска–палітычным жыцці. З гэтых жа прынцыпаў павінна аналізавацца і правядзенне сталыпінскай аграрнай рэформы ў Беларусі, вынікі якой выходзяць далёка за рамкі сялянскай абшчыны і абшчыннага землеўладання.

На этапе капіталізму, як і ў дарэформенны перыяд, істотны ўплыў на грамадска–палітычнае жыццё ў цэнтральнай Расіі аказвала дваранства. У сваёй большасці яно захоўвала прыхільнасць да царскай самадзяржаўнай улады, а яго ўдзел у земскім апазіцыйным руху насіў верхавінкавы характар. Інакш складвалася становішча ў Беларусі. Тут большасць дваранства адносілася да каталіцкага веравызнання. Пасля паўстання 1863–1864 гг. яно не хавала сваёй апазіцыйнасці да самадзяржаўнай улады, якая ў адказ узяла пад усеахопны кантроль дзейнасць дваранскіх карпаратыўных арганізацый і нават прыватнае жыццё дваранства. У выніку польскі грамадска–палітычны рух на беларускіх землях набыў даволі значны характар, а ў пачатку XX ст. у ім сфарміравалася краёвая ідэалогія, вылучыліся і адпаведныя плыні. Імкненне да аб’яднання ўсіх рухаў, якія стаялі ў апазіцыі царызму, сведчыла аб далейшай палітызацыі грамадска–палітычнага жыцця ў Паўночна–Заходнім краі.

Асвятленне грамадска–палітычнага жыцця ў Беларусі на этапе капіталізму патрабуе асаблівай увагі да раскрыцця таго ўплыву, які аказвалі на яго існаваўшыя тут складаныя нацыянальныя і канфесійныя адносіны. Савецкія гісторыкі ў сферы

міжнацыянальных і нацыянальна-дзяржаўных адносін аперывалі такімі паняццямі, як нацыяналізм і інтэрнацыяналізм. Пры гэтым лічылася, што на этапе капіталізму ў Расіі нацыяналізм уласцівы быў толькі палякам, фінам і часткова заходнім украінцам, а інтэрнацыяналізм – усім працоўным краіны. На справе нацыянальнае пытанне мела больш складаную сацыяльную састаўляючую, якая праз гаму розных адценняў праяўлялася ў шматгранным грамадска-палітычным жыцці народа. Таму спрошчаны партыйна-класавы падыход, што панаваў у савецкай гістарыяграфіі, неабходна не проста пераасэнсаваць, але і вывесці даследаванне гэтай праблемы на комплекснае яе асвятленне.

Разнастайным было праяўленне ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі існаваўшых тут шматлікіх канфесій. У краі, дзе на працягу стагоддзяў дзейнічала шматканфесійнасць, прыданне праваслаўнай царкве статусу дзяржаўнай мела сваім вынікам падзел грамадства не толькі па канфесійнай прыкмеце, але і па дзяржаўна-адміністрацыйнай. Гэта патрабуе пры вывучэнні грамадска-палітычнага жыцця ў краі асвятлення як міжканфесійных адносін, так і адносін да царскай улады кожнай з канфесій, а таксама іх вернікаў. Пытанне аб тым, наколькі рэлігійныя вераванні ўплывалі на грамадска-палітычнае жыццё для Беларусі мае прынцыпова важнае значэнне. Яго раскрыццё служыць пазнанню духоўных запатрабаванняў вернікаў кожнай канфесіі і іх адносін да грамадска-палітычнага жыцця.

Важнае значэнне пры раскрыцці сацыяльных аспектаў у грамадска-палітычным жыцці ў Беларусі на этапе капіталізму мае прызнанне перавагі агульначалавечых каштоўнасцей над усімі іншымі: класавымі, партыйнымі, групавымі, рэлігійнымі і інш. Пры гэтым самі агульначалавечыя каштоўнасці павінны выводзяцца не з масавых з’яў, паводзін грамадскіх супольнасцей, а з раскрыцця сувязі дзеянняў індывіда з ходам падзей.

Як азначае Людвіг фон Мізес, “не існуе ні душы мас, ні розуму мас, толькі ідэі і дзеянні, што раздзяляюцца выконваюцца большасцю, якая ўхвалёўвае погляды піянераў і лідэраў і падтрымоўвае іх паводзіны” [6, с. 191].

Такім чынам, агульначалавечую каштоўнасць мае толькі тое, што служыць прагрэсу грамадства і вызначаецца яго піянерамі і лідэрамі, а не масавымі акцыямі. Менавіта з такіх пазіцый павінны аналізавацца праграмы палітычных партый і рухаў, іх шматлікія дакументальныя крыніцы, погляды і дзеянні партыйна-грамадскіх лідэраў.

І сацыяльныя працэсы і грамадска-палітычнае жыццё ў беларускім краі ў вывучаемыя гады ў значнай ступені дэфарміраваліся рэгулюючай дзейнасцю ўрадавых органаў. Пасля падаўлення паўстання 1863–1864 гг. на тэрыторыі Паўночна-Заходняга краю дзейнічаў асобы рэжым кіравання. Яго сутнасць змяшчалася ў жорсткім кантролі з боку мясцовай адміністрацыі за дзейнасцю ўрадавых і неўрадавых органаў і аб’яднанняў,

а таксама фізічных асоб. Таму пры вывучэнні грамадска-палітычнага жыцця ў краі неабходна вызначаць як прыхільнікаў рэжыму, так і яго праціўнікаў, а таксама тых, хто прытрымліваўся нейтралітэту. Гэта дазваляе, з аднаго боку, раскрыць прычыны выкарыстання ўладамі адміністрацыйнага рэсурсу для абмежавання грамадска-палітычнага жыцця ў краі, а з другога, высвятліць, на якіх падставах захоўвалася мясцовае самакіраванне і іншыя элементы грамадзянскай супольнасці. Вызначэнне магчымай мяжы развіцця грамадска-палітычнага руху ў рамках існаваўшай самадзяржаўнай улады дазваляе на навуковай аснове паказаць як яго дасягненні, так і невыкарыстаныя магчымасці.

ЛІТАРАТУРА

1. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XIII – начало XX вв.): В 2-х т. – СПб., 1999. Т. 1.
2. Россия в начале XX века. Под редакцией академика А.Н. Яковлева. М.: Новый хронограф, 2002.
3. Милов Л.В. Великорусский пахарь и особенности российского исторического процесса. М.: РОСПЭН, 1998.
4. Сироткин В.Г. Почему “слиняла” Россия? (серия: Имперское мышление). – М.: Алгоритм, 2004.
5. Смоліч А. Геаграфія Беларусі (Паслясл. Ліса. 4-е выданне. – Мн.: Беларусь, 1993.
6. Людвиг фон Мизес Теория и история: Интерпротация социально – экономической эволюции (Пер. с англ. Под ред. проф. А.Г. Грязновой. – М.: ЮНИТИ – ДАНА , 2001.